

Litva si připomíná 50. výročí samizdatové *Kroniky litevské katolické církve*

MARKÉTA DOLEŽALOVÁ

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, Česká republika

e-mail: marketa.dolezalova@ustrcr.cz

Securitas Imperii 41 (2) 2022: 160–164

Jednou z mnoha aktivit, kterou letos Litevský výzkumný ústav genocidy a odporu proti ní (Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras) věnoval půlstoletí od vzniku významného samizdatového periodika *Kronika litevské katolické církve* (Kronika Lietuvos Katalikų Bažnyčios, dále jen *Kronika*), byla mezinárodní konference *Komunistická proticírkevní politika a odpor proti ní ve střední a východní Evropě* (Communist Anti-church Policy and Resistance to it in Central and Eastern Europe). Ta se konala ve dnech 7. až 8. října 2022 ve Vilniusu. Prostory a veškeré zázemí pro akci poskytl litevský Parlament neboli Sejm (Sejmas).

Účastníky konference oslovili nejprve mluvčí Sejmu Radvilė Morkūnaitė-Mikulėnienė (koncovka „-né“ naznačuje, že jde o ženu) a generální ředitel Litevského výzkumného ústavu genocidy a odporu proti ní Dr. Arūnas Bubnys. Mluvčí Sejmu vyzdvihla význam *Kroniky*. Ve většinově katolické Litvě, jejíž národ si paradoxně jako nejpозději pokřtěný v Evropě uchovává ke křesťanství vztah podobně hluboký jako Poláci, měl, podle jejích slov, samizdat zaměřený na pošlapávání práv věřících velký dopad. K úvodnímu konferenčnímu vystoupení pořadatelé na znamení úcty, jíž se těší všichni dosud žijící účastníci a pamětníci tvorby a distribuce *Kroniky*, přizvali řeholnici Bernadetu Mališkaitė. Jako absolventka studia litevštiny (před vstupem do řádu) se podílela na jazykových korekturách samizdatového periodika, které mělo pro litevský národ vystavený ve středoevropských poměrech obtížně představitelnému sovětskému národnostnímu i náboženskému útlaču zcela zásadní význam. Její život na následujících téměř dvacet let hluboce ovlivnilo setkání se zakladatelem *Kroniky*, v roce 1972 mladým jezuitským knězem Sigitasem Tamkevičium. Tento odvážný duchovní se skupinkou dalších jezuitů, řeholnic i laiků dokázal navzdory sledování příslušníků KGB a velkému riziku odsouzení za protisovětskou propagandu editovat a koordinovat vydávání samizdatového periodika jedenáct let až do svého zatčení v roce 1983. Po téměř rok trvajících výsleších byl odsouzen k desetiletému trestu odnětí svobody a vyhnanství na Sibiři. Díky lidem, jako byla sestra Bernadeta, oddaným věci svobodného šíření zpráv o útisku a pronásledování věřících, mohla *Kronika* vycházet i po odsouzení svého zakladatele na nucené práce v neblaze proslulém pracovním táboře Perm. *Kroniku* lze co do významu srovnat např. s českými samizdatovými *Informacemi o církvi*, avšak tresty, které byly vyměřeny odhaleným spolupracovníkům, byly nesrovnatelné s mnohem mírnějšími postihy v socialistickém Československu.

Další konferenční příspěvky přednesli účastníci z pobaltských akademických pracovišť (těm se budeme věnovat především) a z partnerských institucí ÚSTR, varšavského IPN a budapeštského Výboru národní paměti (NEB). Na téma *Katolické podzemí v Litvě jako faktor vatikánské „Ostpolitik“* přednášel profesor Univerzity ve Vilniusu Arūnas Streikus. Zdůraznil, že litevský katolický disent byl velmi skeptický k jednání vatikánských diplomatů, v první řadě Agostina Casaroliho, s představiteli komunistických vlád a SSSR. Ti zásobovali představitele Vatikánu pouze propagandou a řečnili o fiktivní svobodě svědomí. Mlčení zástupců Svatého stolce o skutečném stavu věcí prolomila právě *Kronika*. S pomocí ruských disidentů, např. Gleba Jakunina, se dařilo propašovat každé nové číslo za železnou oponu, kde se jeho rozšiřování ujala litevská emigrace. Další kanál, kterým se otevřené, nezkreslené zprávy o perzekuci nejen litevských věřících šířily, zprostředkoval jezuitský řád. Jeho generálním představeným na přelomu 70. a 80. let minulého století byl Pedro Arrupe, který měl jako církevní diplomat působící v USA možnost s použitím těchto informací narušovat naivní představu, že vatikánská „Ostpolitik“ přispěje ke snižování mezinárodního napětí.

Univerzitu v Tartu na konferenci reprezentoval s přednáškou *Luteránská církev v Estonsku v sovětském období: její činnost navzdory perzekuci a kontakty s Litvou* profesor Rhino Altnurme. Soustředil se na skutečnost, že perzekuce většinové estonské luteránské církve nebyla o nic menší než katolíků v sousední Litvě. Její první vlna proběhla již na přelomu let 1940 a 1941, kdy se Sověti poprvé zmocnili celého Pobaltí. Z tohoto období jsou zdokumentovány deportace duchovních na Sibiř (15 případů), jejich vraždy (2 případy) i jejich zařazování do trestných oddílů Rudé armády, což vzhledem k nasazování těchto útvarů do první frontové linie mělo pro postižené též fatální důsledky. Druhá vlna teroru proběhla v letech 1947–1948. Část vedení církve emigrovala před příchodem Rudé armády, zbytek se snažil v obavě z obvinění z kolaborace s Němci o kompromisy. V 60. letech po zmírnění teroru se zformovala skupina aktivních duchovních a laiků, kteří usilovali o obranu náboženských práv. Jedním z nich byl i Harry Hammer, proti němuž byl použit oblíbený sovětský „kárný prostředek“, nedobrovolné umístění na psychiatrii. Po nástupu polského papeže sv. Jana Pavla II. roku 1978 nabralo hnutí za náboženská práva a svobody na síle v celé východní Evropě. Estonští luteráni tehdy navázali četné kontakty s litevským katolickým disentem, a tak začala *Kronika* vycházet i v estonské verzi.

Trojici přednášejících z pobaltských akademických pracovišť uzavřela Dr. Solveiga Krumiņa-Konņkova z lotyšské Univerzity v Rize. Ve svém referátu se věnovala tématu *Římskokatolická církev v Lotyšsku v průběhu sovětské okupace*. Místní katolická církev je vzhledem k historii země a velkému předválečnému zastoupení reformovaných německého původu početně slabá. Zřejmě i proto se zmítala po většinu poválečné sovětské okupace mezi povolností k Sověty nastolenému režimu a pokusy se vzepřít. V 80. letech minulého století nabylo na síle hnutí poutí na mariánská poutní místa. V roce 1985 vyvrcholilo sedmdesátitisícovou poutí do Alfony, což je

na místní poměry skutečně úctyhodný počet účastníků. Lotyšské úřady zaskočené tak nezvyklou aktivitou věřících nahlásily sovětským nadřízeným účast destinásobně menší, tedy pouhých sedm tisíc.

V odpoledním bloku přednášek vystoupili hosté z partnerských institucí: Rafał Łatka z varšavského IPN přednesl referát *Situace katolického tisku v Polsku v letech 1971–1989*. Po něm následovaly Markéta Doležalová a Stanislava Vodičková z ÚSTR, první s příspěvkem *Politika Československého státu vůči římskokatolické církvi v 50. letech 20. století*, druhá se věnovala *Strategii římskokatolické církve v Československu jako reakci na komunistickou perzekuci*. Tento přednáškový blok uzavřela Ěva Petrás z maďarského NEB s přednáškou *Nové metody používané komunistickým státem při perzekuci církví v Maďarsku po roce 1956*. Škoda jen, že se pořadatelům nepodařilo zajistit účast ze Slovenska.

Následovala živá diskuse, v jejímž rámci vystupující a posluchači, především studenti, zástupci Sejmu a pamětníci z dob vydávání *Kroniky*, upozorňovali na řadu paralel ve vývoji křesťanského disentu v Pobaltí, v Polsku i ve středoevropských zemích. Opakovaně se konstatovalo, že situace v Pobaltí byla vzhledem ke genocidní sovětské politice směřující k ovládnutí zemí strategicky důležitých, avšak osídlených malými národy, zdaleka nejsložitější. Konečným plánem bylo všechny tři národy porušit, jedno ze „záchranných lan“ umožňujících jejich přežití představovalo též přimknutí se k víře předků.

Přednášková část konference byla následující den, 8. října 2022, doplněna pracovním výjezdem mimo Vilnius. Organizátoři umožnili zahraničním účastníkům setkání s nevšední osobností zakladatele *Kroniky*, s dnes již emeritním kaunaským arcibiskupem Sigitasem kardinálem Tamkevičiusem SJ. Kardinál (kreován papežem Františkem 5. října 2019) přijal účastníky ve skromném prostředí jezuitské misie při děkanském kostele ve farnosti Simmas zhruba 60 kilometrů jihozápadně od Vilnius. Zde bylo po téměř jedenáct let soustředěno vydávání *Kroniky*. Plochá, jezernatá krajina posetá občasnými selskými usedlostmi nenabízí mnoho spolehlivých úkrytů např. pro originály zpráv od přispěvatelů. Vynalézavý jezuita je ukrýval v jednom z oltářů místního kostela Nanebevzetí Panny Marie. Při zátahu na křesťanský samizdat v roce 1983 byl zatčen, ale ani po téměř rok trvajících výsleších litevská KGB neprokázala, že to byl právě on, kdo časopis založil a editoval.

Představu o tom, v jakých podmínkách se *Kronika* a další samizdatová periodika tiskla, poskytla účastníkům výjezdu návštěva tajné tiskárny na předměstí Kaunasu. Ta je umístěna v prostorách skleníku zbudovaného na skalnatých terasách kolem rodinného domu, který rodině tiskaře umožňoval přivýdělky, když se v něm pěstovaly zelenina a květiny, které domácí dodávali až do Leningradu. Zároveň šlo o dokonalejší úkryt, který díky nutnosti vytápění a nasvěcování rostlin maskoval velkou spotřebu elektřiny. Tiskárna se nacházela v podzemí skleníku, vstup do ní krylo miniaturní jezírko, jehož podkladovou desku bylo možné odsunout důmyslným pákovým zařízením. Podmínky pro práci tiskaře si nezadaly svou obtížností s pod-

mínkami středověkého havíře. Přesto nebo právě proto tato tajná tiskárna jako jediná z dalších jedenácti zřízených litevským disentem nebyla KGB nikdy odhalena. Dnes je zapsána na seznamu památek litevského odboje.

Účastníci konference získali přehled o výsledcích výzkumu metod komunistické perzekuce církví i obranných aktivitách duchovních v „podzemí“ a věřících napříč střední a východní Evropou v širokém časovém úseku od 50. do 80. let minulého století. Pořadatelská organizace Litevský výzkumný ústav genocidy a odporu proti ní se při tom představila jako přirozený a spolehlivý partner ÚSTR. Kontakty získané v průběhu jednání konference bude možné využít pro další rozvoj společných badatelských aktivit.

Kardinál Tamkevičius před oltářem, v němž ukrýval originály zpráv pro samizdatovou *Kroniku litevské katolické církve*

Foto: Markéta Doležalová

Budova jezuitské misie v Simmas, kde kardinál Tamkevičius působil před svým zatčením v roce 1983

Foto: Markéta Doležalová

Záběr z konferenčního sálu v litevském Sejmu

Foto: Markéta Doležalová